

Key words: Militant Atheists' League, religion, anti-religious propaganda, atheists, militant atheism, Roman Catholic Church, Podolia.

Тетяна Савчук,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Запорізького національного університету*

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПЕРІОД КОМУНІСТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Проаналізовано ступінь змін у зовнішньому вигляді православного духовенства протягом 20–30-х рр. XX ст. Простежено ставлення духовенства різних Православних Церков до цього питання. Виділено комплекс соціально-політичних, духовних факторів, що визначали вибір одягу духовенством.

Ключові слова: духовенство, православні церкви, зовнішній вигляд, одяг, комуністична модернізація.

Незважаючи на значні здобутки у вивченні історії православних конфесій у 1920–30-ті рр., питання повсякденності православного духовенства залишаються недостатньо опрацьованими. У пропонованій статті постулюється проблема зовнішнього вигляду священнослужителів у період модернізаційних процесів у суспільстві.

Спеціальних досліджень з цієї теми не проводилося. Відсутність наукових розробок актуалізує розгляд сюжетів, пов'язаних із зовнішнім виглядом духовенства. Окрім того, дослідження цього питання сприятиме реконструкції загальної картини повсякдення духовенства, поглибить знання з історії церковного розколу.

Для кращого розуміння предмету дослідження – поняття священницького одягу – спершу коротко охарактеризуємо вбрання духовенства.

Ще з давніх часів одяг священнослужителів мала свої особливості – духовенство завжди зовнішнім виглядом відрізнялося від звичайних людей. Санзобов'язував носити усюди спеціальний одяг. Такий підхід до зовнішнього вигляду протиставляв Церкву та її служителів світському середовищу.

Основним повсякденним вбранням духовенства були підрясник, що представляв собою довгий одяг з вузькими рукавами, та ряса – довгий верхній одяг з широкими рукавами.

Всі богослуження, крім Літургії, проводилися священником у підряснику й рясі, поверх яких надягалися ризи-накидки. При служінні Літургії, а також в особливих випадках, коли священник мав бути в повному богослужбовому вбранні, ряса знімалася і на підрясник вбيرانіся підри́сник й інші ризи.

Єпископ служив у підряснику, на який було одягнуто спеціальні святительські ризи. Виняток становили лише деякі молебні, келійні й інші священнослужіння єпископа, коли він міг служити в рясі або рясі й мантиї, поверх яких надягалася єпитрахиль (довгий перев'яз, що охоплював шию, сходився на грудях і спадав додолу).

Духовенство мало особливі головні убори. Біле духовенство носило гостроверхі шапки – скуфії. Указом імператора Павла I від 18 грудня 1797 р. до церковного вжитку були введені, як нагороди духовенству, фіолетові скуфії й камилавки – циліндричний головний убір.

Повсякденним головним убором єпископів і ченців був клобук, що складався з камилавки і куколя.

Поширеною була митра – богослужбовий головний убір єпископа, архимандрита і нагородженого нею (митрофорного) протоієрея, у вигляді розширеної та заокругленої вгорі корони, оздобленої іконами [10, с. 42–44].

Такий священницький одяг, за традицією, мали представники Українського екзархату Російської Православної Церкви (РПЦ) в 1920-ті рр. Зазирнемо у типову шафу із вбранням пересічного священика Дмитра Галевича із с. Вербки на Вінниччині, який практично не носив світського одягу.

У листі від 20 грудня 1927 р. до своєї доньки в Німеччині шістдесятип'ятирічний Д. Галевич зазначив, що в одезі не має потреби: “Маю ще ті дві незношені рясі, про які ти питаєш, плюс третю “на щодень”, плюс три зимових і три літніх парусинових підрясники, плюс черевики, чоботи й валянки, надіслані мені знайомим тобі Бушейком із самого Кавказу... Чого ж більше? А чорний кожушок – я ставлю на ньому мінус – тому що подарував його Парфенію Пригоріну, коли він їхав у Сибір. Але замість того кожушка є в мене новий, правда не чорний, а білий, з кошачою рудою бахромою й зі смердючою вовною. У ньому й ходжу. Тхорева шуба здраствує” [3, с. 41].

У листі о. Д. Галевич відзначив деякі полегшення у справі придбання одягу порівняно з початком 1920-х рр., хоча підкреслив його дорожнечу.

Вважаємо, що священик не був до кінця щирим, коли писав цього листа. Усвідомлюючи можливий контроль за кореспонденцією з боку влади, він не міг відкрито заявляти про нестачу потрібного одягу. Вже той факт, що машиніст залізничі з Кавказу йому висилав взуття, наводить на думку про дефіцит товарів.

Нашу тезу підтверджують й інші факти з подальшого життя священика. Д. Галевич найбільше хвилювався саме про власну шубу, коли дізнався про пограбування його оселі під час пасхальної Літургії в 1934 р. На подив парафіян, священик закінчив богослуження в дуже гарному настрої, оскільки виявилось, що злодії вкрали передусім продукти харчування і не взяли шуби [3, с. 98].

На початку 20-х рр. XX ст. нетрадиційний погляд на одягу духовенства задекларували представники обновленського руху. Вони прагнули церковних перетворень, здатних адаптувати Церкву до нових соціально-політичних умов. За їхнім задумом, Церква повинна була зблизитися з народом. Тому, на їхнє переконання, священик міг носити такий самий одяг, як і його парафіяни. Лідер реформаторського руху в Росії священик О. І. Введенський саме своїм світським

вбранням в щоденному житті підкреслював сумісність духовного сану зі світським способом життя [1, с. 93].

Чи притримувалися таких поглядів репрезентанти обновленства в Україні? Радикалізація політичних настроїв суспільства не оминула і представників духовенства Синодальної Церкви, які стверджували про спорідненість устремлінь Церкви та планів більшовиків щодо побудови безкласового суспільства. Такі священнослужителі, у різний спосіб підкреслюючи свою прихильність до нової влади, керувалися як суто ідейними міркуваннями, так і корисливими прагненнями розширити сферу свого впливу на мирян. Підтримку новій владі намагалися продемонструвати і своїм зовнішнім виглядом, носячи на рукавах червоні пов'язки, поряд із хрестом – червоні банти, на чоботах – шпори [2, с. 108–110].

Священнослужителі, які демонстративно заявляли про свою підтримку радянської влади, становили досить малий прошарок у духовному середовищі. Однак ці процеси секуляризації, що проявилися у зовнішньому вигляді духовенства, турбували лідерів обновленської Церкви. В червні 1925 р. Синодальна Церква визначила свою позицію в цьому питанні і поспішала повідомити церкви на периферії. У циркулярному листі № 462 Всеукраїнського Священного синоду до Запорізького єпархіального управління повідомлялося: “Згідно визначенню Священного Синоду від 10-го червня 25 р., оголосити через Єпархіальні Управління всім священнослужителям, [...] щоб вони не дозволяли собі стригти волосся, носити світську одягу і не викликали своєю поведінкою і зовнішнім виглядом спокуси і дорікань з боку віруючих” [9, с. 207–208]. Єпархіальним єпископам та єпархіальним управлінням наказувалося ретельно стежити за виконанням цього розпорядження, а порушників “піддавати дисциплінарним стягненням”. Окрім того, єпископи та управління не повинні були приймати у себе священнослужителів у світському одязі [9, с. 208].

Однак для пересічних служителів питання щодо прав духовенства на носіння світського одягу поза межами церкви так і залишилося не вирішеним. І вже в січні 1926 р. Священний синод, готуючись до участі в роботі Вселенського собору, на пленумі розглядав, крім інших болючих проблем, і проблему одягу священнослужителів [7, с. 186].

Варто зазначити, що невиконання вказівки стосовно світського одягу все ж таки не набуло масовості. Серед причин позбавлення сану 46 служителів з 1925 по 1928 р., що оголошувалися на третьому Всеукраїнському помісному соборі, про носіння світської одягу не йшлося [7, с. 223]. Можна припустити, що серед шістьох кліриків, яких позбавили сану за непослух церковній владі, могли бути ті, що не погоджувалися з рішенням церковної верхівки стосовно одягу. Але масове носіння світського вбрання духовенством не було причиною падіння дисципліни серед клириків, про яке констатували доповідачі на соборі.

У 1920-х рр. Синодальна Церква продовжувала нагороджувати духовенство наперсним хрестом, митрою [4, арк. 32, 236].

Модернізація зовнішньої сторони православного культу, на думку дослідника О. М. Ігнатуші, виявилася і в Соборно-єпископській Церкві – у дискусіях про священницький одяг та зачіски [8, с. 167].

Найбільше нововведень щодо зовнішнього вигляду духовенства впроваджувалося в житті Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ). Більшість духовенства, маючи світське походження і свої сталі життєві традиції, активно генерувала новітні тенденції і в повсякденній практиці клиру. Лідери УАПЦ не могли не зважати на прагнення змінити правила носіння священничого одягу. Уже в канонах УАПЦ, прийнятих на Першому Всеукраїнському православному церковному соборі 1921 р., чітко визначалося: “Засвоєну православному духовництву одіж українські священнослужителі повинні вдягати під час відправи Божої служби і треб. В позаслужбовий час вони мають право носити цивільну одіж. Волосся вони можуть носити по бажанню” [11, с. 384].

У другій половині 20-х рр. XX ст. тональність заяв про одяг духовенства змінюється. Духовенство вже не тільки реагує на радикальні виклики часу, а й бере до уваги традиційний консерватизм частини віруючих. Митрополит В. Липківський підготував проект організації духовного служіння в церкві, що був заслуханий та обговорений 26 жовтня 1927 р. на Другому Всеукраїнському православному церковному соборі. У проекті, зокрема, підкреслювалося: “Одяг священники (згідно з канонами УАПЦ) в позаслужбові часи носять звичайний, цивільний, але бажано, щоб і в цьому прислухалися до думки парафіян, а на парафіяльні Собори та на засідання парафіяльних рад одягалися в рясу, як на службу” [9, с. 87].

Пропонувалося розглядати деякі елементи зовнішнього вигляду – набедреник, скуфію, митру не як відзнаки, а як звичайний атрибут одягу. На відміну від Синодальної Церкви, яка зберігала за наперсним хрестом статус нагороди, в УАПЦ передбачалося розцінювати хрест як ознаку священницького сану. Наперсний хрест повинен був постійно носитися священником поверх одягу [9, с. 87].

Ці пункти проекту так і не були обговорені на соборі – їх планували внести на порядок денний роботи Микільських зборів [6, с. 378]. Та навіть ті виступи, які стосувалися справ богослужіння, деякою мірою показують неоднозначне ставлення учасників собору до зовнішнього вигляду духовенства. Архієпископ кам'янець-подільський М. Пивоварів закликав дотримуватися традиції у священничому вбранні задля збереження побожного та естетичного вигляду духовенства. За його словами, значно краще виглядає, коли єпископ приходить до церкви в камилавці з хрестиком, ніж у “чумарці й з кашкетом, або і в одній сорочці та галіфе” [6, с. 389].

Архієпископ Київщини Н. Шараївський, вихований у консервативному дусі, навіть дорікав присутнім на соборі священнослужителям, що вони приїхали на зібрання “той у галіфе, а той у чумарці”, незважаючи на прохання одягнути рясу [6, с. 437]. Він заявив, що “на сором нам не тільки священники, а й єпископи гуляють у кашкетах”, на яких “не то серп, не то молот, не то п'ятикутна зірка” [6, с. 437–438].

Єпископ чернігівсько-ніжинський О. Червінський заперечив Н. Шараївському, наголосивши на те, що не можна перейматися тільки наявністю бороди, довгого волосся та розглядати рясу як метод морального оновлення духовенства. Єпископ радив прислухатися до вимог парафіян, які кажуть: “Як хочете, батюшко, ходіть, тільки не пийте горілки, не грайте в карти, будьте нам провідником життя по Божому” [6, с. 438].

О. Червінський вказав на зневажливе та глузливе ставлення безвірників на вулиці до священика в рясі [6, с. 438]. Цей фактор впливатиме на вибір одягу і стане домінуючим в кінці 1920–30-х рр. для духовенства усіх православних конфесій. У 1927 р. собор все ж таки ухвалив рішення, згідно з яким духовенство зобов'язувалося пильно стежити за цілістю та чистотою богослужбового одягу та приходити в храм у відповідному традиційному вбранні – рясі з хрестом [6, с. 421].

Отже, учасники собору УАПЦ не виступали проти носіння світського одягу в повсякденному житті, але акцентували увагу на необхідності священицького облачення на священнослужителів у церкві.

Фотографії, опубліковані в збірнику документів “Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ (17–30 жовтня 1927 року)”, наочно демонструють позитивне ставлення духовенства УАПЦ до носіння світського одягу. Поміж них особливо вирізняється світлина І. Павловського в митрополичому облаченні. Його спеціальний одяг та головний убір є даниною богослужбовій традиції. Водночас відсутність бороди, довгого волосся, сорочка з краваткою, що виглядали з-під священицького вбрання, засвідчують модернізацію зовнішнього вигляду клиру.

Духовенство УАПЦ відчувало брак спеціального одягу. До вищого керівництва надходили запити про можливість одягати священику дияконське облачення, скарги на відсутність єпископського одіяння.

Щодо збереження чи скасування нагород, які були елементами зовнішнього вигляду, то тут серед духовенства УАПЦ не було одностайності. На соборі 1927 р. з цього приводу розгорілася дискусія. Автор першої резолюції, єпископ могилів-подільський М. Карабінович наполягав на скасуванні всяких зовнішніх «земних» відзнак священнослужителів та наданні лише духовного підвищення [6, с. 433].

Архієпископ лубенський, полтавський і миргородський Й. Оксіук зачитав свій висновок, що “ні окрема частина богослужбового одягу, ні священицький сан або звання церковнослужителя нагородою для духівництва в УАПЦ бути не можуть” [6, с. 434].

Автор третьої резолюції, архієпископ київський К. Малюшкевич врахував інтереси і консерваторів, і реформаторів. Однак його резолюція, що була прийнята під час голосування, остаточно не вирішила питання. Собор ухвалив доручити Президії Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР) розробити проект форм відзначення праці і подати його на затвердження Великих зборів ВПЦР [6, с. 434].

Хоча поміркована партія перемогла, але результати голосування за другу, більш радикальну резолюцію (“за” – 30 голосів з 50) продемонстрували серйозні позиції в середовищі духовенства УАПЦ тих, хто був прихильником ліквідації нагород як зовнішніх ознак священнослужителів.

У 1930-х рр. антирелігійна політика, фізичне й моральне знищення духовенства як верстви населення диктувало відповідні способи поведінки. Православне духовенство змушене було йти на нівелювання зовнішніх ознак належності до сану. Священики без парафій оволоділи новими професіями – працювали переважно чорноробочими, сторожами, вантажниками [5, арк. 12, 34–36]. Новий спосіб життя

вимагав носіння відповідної одяжі. Під впливом соціально-політичних реалій часу навіть консервативний Український екзархат РПЦ дозволив духовенству одягатися по-світському [8, с. 271].

Таким чином, зміни зовнішнього вигляду священнослужителів стали результатом спроб клириків реформувати церковне життя. Елементи світського життя знайшли відображення в одязі й унаслідок захоплення секулярною культурою та радикалізації політичних поглядів частини духовенства обновились церков. Питання зовнішнього вигляду клириків набуло актуальності в умовах православного розколу та конкуренції між конфесіями. Духовенство Українського екзархату РПЦ при виборі одяжі керувалося усталеними традиціями, служителі УАПЦ – вільно носили світський одяг, але зважали на уподобання та запити парафіян. Серед духовенства Синодальної Церкви не було однастайності щодо світської одяжі. Проте ця Церква не пішла в 1920-х рр. на радикальні зміни щодо священницького одягу, виявивши, як і в справах українізації, соборності, консервативну позицію.

У 1930-х рр. вже не ухвали соборів і не миряни визначали зовнішній вигляд духовенства. Священнослужителі, опинившись під пресингом антирелігійної пропаганди та фізичного терору, не знаходили сміливості відкрито заявити про свою належність до духовного сану.

1. Білан Г.І. Обновленський рух в Україні 20–30-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ганна Іванівна Білан. – Київ, 2005.
2. Бобко Т.Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тетяна Григорівна Бобко. – Запоріжжя, 2005.
3. Галевич Дмитро. Незаарештовані листи: Листи священника з України до Німеччини. 1922–1938 / [упоряд.: Петро Яницький, Ігор Доманський]. – Київ : Видав. дім “Козаки”, 2001.
4. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р.316. – Оп. 3. – Спр. 135.
5. Державний архів Чернігівської області. – Ф. П.8840. – Оп. 3. – Спр. 3337.
6. Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ (17–30 жовтня 1927 року). Документи і матеріали / [упоряд.: С.І. Білокінь, І.М. Преловська, І.М. Старовойтенко]. – Київ, 2007.
7. Жилюк С.І. Обновленська церква в Україні (1922–1928) / Сергій Жилюк. – Рівне : РДГУ, 2002.
8. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) / Олександр Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004.
9. Ігнатуша О.М. Православні церкви України (20–30-ті рр. XX ст.). Джерела з історії: навчальний посібник / Олександр Ігнатуша. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2008.
10. Книга о церкви / [А.Лоргус, М.Дудко, А.Войнова и др.]. – Москва, 1997.
11. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. – Київ, Львів; Жовква, 1999.

SUMMARY**Tetiana Savchuk****The orthodox priesthood's appearance in a period of communist's modernization**

This article analyzed the extent of changes of orthodox priesthood's appearance during 20 – 30th XX century. The priesthood's attitude to diverse orthodox churches on this question was retraced. The socio-political complex, spiritual factors, that defined the priesthood's garment choice was picked out.

Key words: priesthood, orthodox churches, appearance, garment, communist's modernization.

Саламаха Ігор

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри українознавства*

Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТΙΑНИ П'ЯТИДЕСЯТНИКИ-СІОНІСТИ В УКРАЇНІ

У статті досліджується діяльність євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів в Україні у 1920-1950-х рр. На основі архівних матеріалів та спогадів віруючих виявлено причини заснування даного руху та досліджено його ідеологію. Показано спроби керівників євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів як можна ширше розповсюдити свої ідеї в Україні і Росії, та їхня боротьба з радянською владою.

П'ятидесятники, п'ятидесятники-сіоністи, Святий Дух, Сіон, Протестантські церкви, комітет держбезпеки.

У 1920-х роках в Україні активно розвивалося п'ятидесятницьке вчення, засновником якого був І.Воронаєв. З самого початку у п'ятидесятницькому русі було декілька напрямів зі своїми особливостями. Одним із таких напрямів були так звані «євангельські християни п'ятидесятники-сіоністи», які діяли з початку 1920-х років на Західній Україні.

Наукове дослідження розвитку євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів почало проводитися у 1990-х роках істориком В.Франчуком [1].

Автор даної статті поставив за мету дослідити процес створення та розвитку релігійного руху євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів.

П'ятидесятницький рух існує в Україні з початку ХХ століття. Велику роль у розповсюдженні п'ятидесятництва відіграв проповідник Іван Воронаєв, який прибув у 1921 р. з США до м. Одеси, де він і розпочав проповідувати. Вже у 1926 р. за його ініціативою було засновано Союз п'ятидесятників в Україні. Називались вони християнами євангельської віри. Назва «п'ятидесятники» пов'язується з їх особливою увагою до події, яка відбулася, згідно з біблійської історії, на